

JUČER, DANAS... SUTRA? POGLED 100 GODINA UNATRAG

IDA JAKŠIĆ
Etnografski muzej Split
Iza Vestibula 4
HR-21000 Split
ida@etnografski-muzej-split.hr

UDK 614.4
Pregledni članak
Review
Primljeno/Received: 30.04.2020.
Prihvaćeno/Accepted: 28.05.2020.

Pandemiji tzv. španjolske gripe s početka 20. st. u hrvatskoj je historiografiji posvećeno vrlo malo prostora. Usto je u uvjetima rada od kuće, u kojima je članak pisan za vrijeme opće karantene uvedene po izbijanju COVID-19 pandemije, stručna literatura uglavnom bila nedostupna. Tako su gotovo jedini oslonac u pisanju ovoga teksta bili podatci dostupni na različitim mrežnim stranicama te rijetki relevantni članci objavljeni na Hrčku - portalu hrvatskih znanstvenih i stručnih članaka. Rezultat je jedan članak, kojim se ukazuje na uočene razlike, a još više na podudarnosti između ovih dviju pandemija koje dijeli jedno stoljeće.

Prilagođena verzija teksta objavljena je u travnju 2020. g. na Facebook stranicama Etnografskog muzeja Split, što je u to vrijeme bio jedini komunikacijski kanal za obraćanje muzejskim korisnicima.

Ključna riječ: *španjolska gripa*

Španjolska gripa bila je najteža pandemija modernoga doba, a za nadati se je da će tako i ostati. Prvotni motiv za obradu ove teme bio je ukazati na utješnu činjenicu da postoje brojne suštinske razlike između te pandemije i ove koja je zadesila čovječanstvo današnjice s vremenskim odmakom od točno 100 godina. No, s razvojem događaja te kako vrijeme odmiče pokazuje se da između njih ipak postoji mnoštvo podudarnosti. O točnom izvoru u oba slučaja još se raspravlja, cjepiva ni lijeka niotkuda, uvedene su karantene i razne zabrane, oboljeli se stigmatiziraju, zaraženi i mrtvi u svijetu broje se u milijunima, očekuje se drugi val...

S druge strane, smrtnost je danas ipak značajno manja,¹ a simptomi, prema dosadašnjim izvješćima, blaži.

¹ Barem je to bio slučaj u trenutku pisanja ovog teksta, u travnju 2020. g.

Španjolska gripa harala je svijetom u tri vala od ožujka 1918. do lipnja 1920. godine. Smatra se da je od nje oboljela trećina tadašnjeg stanovništva zemaljske kugle, negdje između 500 i 600 milijuna ljudi. Za njih čak 50-60 milijuna bila je po život pogubna, što je stopu smrtnosti dovelo na oko 10 %. No, podaci o broju oboljelih i umrlih do danas su ostali nepouzdana, pa se broj žrtava po nekim procjenama penje i do 100 milijuna ili 20 % oboljelih. U svakom slučaju odnijela je više života nego Prvi svjetski rat koji joj je neposredno prethodio, a možda i više nego oba svjetska rata zajedno. Međutim, u kolektivnoj je svijesti španjolska gripa shvaćena kao produžetak ratnih stradanja pa je ostala u njihovoj sjeni, a njene žrtve pripisivane su ratnim stradanjima. Nije isključeno ni da je, žestoko pogodivši zaraćene snage, ona izravno utjecala na ranije okončanje Prvog svjetskog rata.²

Ime je španjolska gripa dobila zahvaljujući političkim okolnostima. Naime, Španjolska je ostala neutralna u ratu pa u toj zemlji nije bilo medijske cenzure, što je omogućilo novinarima da slobodno izvještavaju o posljedicama bolesti u zemlji i šire. Nasuprot tome, u zaraćenim državama vlade su nastojale ograničiti vijesti o bolesti zbog bojazni od pada borbenog morala. Tako je prvi put o njoj izviješteno 22. svibnja 1918. g. na naslovnici dnevnih novina u Madridu, zbog čega je ova pandemija neopravdano ostala zauvijek zapamćena kao španjolska gripa. Španjolci su je pak nazivali „napuljskim vojnikom“, prema jednoj operetnoj pjesmi koja se među ljudima navodno širila poput gripe. Usto su je zvali francuskom gripom, pošto su neki vjerovali da potječe od Francuza. U Brazilu su je smatrali njemačkom, u Senegalju brazilskom, Iranci su krivili Britance, a Japanci sumo borcu.³

O geografskom porijeklu španjolske gripe (*španjole, španjolice, kužne bolesti, plućne kuge, španjolske hunjavice, ognjice itd.*) nema usuglašenog stajališta. Postoje teorije o tome

² U svibnju 1918. g. njome je, na primjer, bilo onesposobljeno preko 10 000 pripadnika britanske ratne mornarice, a i snage Centralnih sila su bile desetkovane bolešću (<https://povijest.hr/drustvo/spanjolska-gripa-strahovita-epidemija-koja-je-odnijela-vise-zivota-od-prvog-svjetskog-rata>).

³ U Japanu je, naime, zaraza prvo izbila među natjecateljima sumo rvanja (<https://net.hr/danas/svijet/gora-od-oba-svjetska-rata-zajedno-u-samo-tri-godine-spanjolska-je-gripa-ubila-100-milijuna-ljudi>).

da je potekla iz Francuske, Austrije, Bliskog istoka ili Dalekog istoka,⁴ pa čak i s meteora koji je pao na Zemlju?!⁵ Najčešće je ipak kao izvorište spominjana vojna baza Fort Riley u Kansasu u SAD-u, gdje je u proljeće 1918. g. izbila epidemija bolesti nalik na težu prehladu, službeno zabilježena kao epidemija upale pluća. Danas se zna da se radilo o podtipu tzv. ptičje gripe koja je vjerojatno s kokoši mutacijom prešla na svinje, da bi na kraju zarazila ljude. Bolest se izrazito brzo širila, čemu su svakako pridonijela kretanja američke vojske unutar zemlje i prema Europi, te općenito velika pokretljivost stanovništva uslijed ratnih zbivanja.

Brzina se kod *španjole* očitovala i u nastupanju simptoma kao i smrtnoga ishoda. Od pojave prvih simptoma do smrti znalo je, naime, proći vrlo kratko vrijeme - ponekad tek nekoliko sati, a otud potječe i inačica njenog naziva *galopirka*.⁶ Simptomi su bili toliko raznoliki i netipični za jednu gripu da je bolest često krivo dijagnosticirana kao upala pluća, tifus, kolera ili čak kuga. Počinjalo je s općim osjećajem iscrpljenosti, glavoboljom, visokom temperaturom, bolovima u tijelu, no ubrzo bi došlo do znatnog pogoršanja: koža zaraženih naglo je postajala ljubičasta, a potom i crna, javljao se grčeviti kašalj, krvarenje iz želuca, crijeva, nosa, ušiju pa čak i očiju, da bi naposljetku nastupilo gušenje želatinoznim sadržajem pluća. Spominje se stravičan izgled bolesnika, otpadanje zubi i kose, zaudaranje na vlažno sijeno, utapanje u vlastitim tjelesnim tekućinama...

Netipično kod ove gripe bilo je i to što su joj podlijegali najviše mlađi odrasli ljudi između 20. i 40. godine života. Objašnjenje tome možda se može naći u činjenici da su starije generacije stekle određeni imunitet preboljevši epidemiju gripe s kraja 19. stoljeća. Kod mlađih, zdravih ljudi dolazilo je čini se do toliko snažne reakcije na infekciju da bi se imunološki sustav

⁴ Preko kineskih radnika koje su sile Antante masovno dovodile na rad u Francusku.

⁵ U početku nije manjkalo ni teorija zavjere poput one da se radi o njemačkome biološkom oružju ili da je gripa posljedica rovovskog ratovanja, tj. kemijskog oružja ili „dima i plinova“ s bojišta (<https://povijest.hr/drustvo/spanjolska-gripa-strahovita-epidemija-koja-je-odnijela-vise-zivota-od-prvog-svjetskog-rata>).

⁶ <https://net.hr/danas/hrvatska/znanstvenik-rudan-virus-mutira-u-dva-smjera-i-to-nas-brine-povjesnicar-medicine-upozorava-neke-epidemije-isle-su-u-valovima/>

okrenuo protiv organizma i uništio pluća oboljele osobe.⁷ Najugroženija skupina bile su trudnice. Visokoj smrtnosti svakako su pridonijele teške poslijeratne okolnosti, siromaštvo, pothranjenost, niska razina zdravstvene zaštite i loši higijenski uvjeti.

U hrvatskoj je historiografiji gotovo do kraja 20. st. pandemiji španjolske gripe posvećeno vrlo malo prostora, a oskudna je i izvorna građa. Kao ukupni broj smrtno stradalih na području današnje Hrvatske negdje se navodi 15-20 000, dok drugdje nalazimo brojku od čak 109 000, iz čega je očito da se ne raspolaže pouzdanim podacima. Nepotpuni podaci objašnjavaju se raspadom Austro-Ugarske i stupanjem Hrvatske u sastav Države Slovenaca, Hrvata i Srba, što je dovelo do zastoja u radu mnogih javnih službi.⁸

Uvriježeno je stajalište da su bolest u naše krajeve donijeli vojnici na povratku s raznih bojišta diljem Europe. Među prvim oboljelima bili su vojnici u Zagrebu i Požegi; prvi zaraženi u gusto napučenom Zagrebu zabilježeni su 4. srpnja 1918. g., a u Požegi pet dana kasnije.

U rujnu se bilježe slučajevi zaraze u Zadru, Rijeci i Sušaku, a idućeg mjeseca bolest zahvaća velike dijelove središnje i istočne Hrvatske te Dalmacije.⁹

Premda su hrvatske tiskovine prve vijesti o novoj bolesti u Europi prenijele početkom srpnja, Zemaljska vlada, podcjenjujući ozbiljnost situacije, o tome se kasno oglasila i organiziranije reagirala tek u listopadu. Bolest je tada već nemilo harala i dosegnut je vrhunac širenja epidemije, te je u ovoj fazi imala i najkobnije posljedice za domaće stanovništvo. Jesen 1918. g. ostavila je tragične posljedice i u cijelome svijetu: u drugom valu

⁷ Radi se o fenomenu tzv. citokinske oluje – pretjeranoj reakciji imunskog sustava na nepoznati virus, što rezultira teškim upalnim promjenama, zatajenjem organa i često smrću. Pretpostavlja se da ima ključnu ulogu i u teškim slučajevima oboljenja od COVID-19 virusa

(<https://magazin.hrt.hr/600300/znanost-i-tehnologija/citokinska-oluja-sudbonosna-pojava-u-teskim-slucajevima-covida-19>)

⁸ file:///C:/Users/ida.ETNO/Downloads/RZHP_38_12_HUTINEC_227_242.pdf

⁹ <https://povijest.hr/drustvo/spanjolska-gripa-strahovita-epidemija-koja-je-odnijela-vise-zivota-od-prvog-svjetskog-rata/>

gripe od kolovoza/rujna do studenoga umrla je glavnina ukupnih žrtava španjolske gripe.

Naposlijetku je Zemaljska vlada izdala naputke za zatvaranje škola¹⁰, zabranu bolničkih posjeta, dezinficiranje svih javnih prostora, te preporuke o vođenju osobne higijene, izbjegavanju/zabrani okupljanja i putovanja. Vlasti su proglasima upozoravale građane da se ne okupljaju na većim skupovima i da paze na higijenu, dok se bolesnima pod prijetnjom globe zabranjivao dolazak u javne lokale. Do pučanstva su preventivne mjere stizale najviše putem tiskanih medija, a uključivale su obavijesti o pojavi i širenju zaraze, simptomima bolesti te preporuke o sprječavanju širenja i uputstva za „liječenje“. Među preporučenim preparatima mogli su se naći Kegelićev konjak, gorka voda Franz Josef i sl. Ljudi su masovno posezali naročito za aspirinom, u tolikoj mjeri da je dolazilo do predoziranja uz smrtnu posljedice, a spominje se i ubrizgavanje injekcija žive kojima su inače tretirani sifilitičari.

Zabilježeno je da se stanovništvo diljem svijeta u nedostatku učinkovitog lijeka u borbi protiv ove bolesti koristilo ljekarijama poput opijuma, kinina, rabarbare, šećernog sirupa i octa. Negdje se preporučivala neumjerena konzumacija žestokih pića i prekomjerno pušenje, drugdje pola boce laganog vina dnevno i izbjegavanje pušenja te topla kupka prije spavanja. Vjerovalo se u učinkovitost konzumacije češnjaka, mlijeka, crne kave, čaja te grgljanja slane vode. Neki su se uzdali u apotropejsku moć nošenja krumpira u džepu ili vrećice kamfora oko vrata.

¹⁰ U Zagrebu je ta mjera poduzeta 10. listopada 1918. g.
file:///C:/Users/ida.ETNO/Downloads/RZHP_38_12_HUTINEC_227_242.pdf

Slika 1: Američki dječaci s vrećicama kamfora oko vrata za zaštitu od gripe, 1918./1919. god. (Bettmann Archive/Getty Images)

Liječnici su, uz provođenje mjera izolacije, u najboljem slučaju stanovništvu mogli preporučiti nošenje zaštitne maske, što možda i nije bilo od velike koristi. Sve u svemu, o djelotvornosti nošenja maski u ovakvim epidemijama i danas se raspravlja.

Na raznim stranama svijeta uvedena je zabrana rukovanja, kao i pljuvanja na javnim mjestima. U nekim je američkim gradovima između ostalog ograničeno trajanje sprovoda na 15 minuta, a u snažno zahvaćenim sredinama zatvorene škole, gradske vijećnice i druge javne zgrade pretvarane su u improvizirane bolnice. Problem je predstavljao veliki broj nepokopanih tijela i nedostatak lijesova pa su mnoga tijela pokapana u masovnim grobnicama. U nekim su gradovima organizirani posebni vlakovi za prijevoz mrtvih tijela.

Ne zvuči li sve ovo nekako poznato...?

Ono što se nije promijenilo ni nakon sto godina, premda se nadamo da je prisutno u nešto manjoj mjeri, jest i stigmatizacija oboljelih na osnovu rasnih, etničkih i socijalnih kategorija. Nekad su tome bili izloženi npr. gubavci ili oni zaraženi AIDS-om, a danas strah i agresiju kod nekih ljudi izazivaju Kinezi (i njihove prehrambene navike), Talijani, Nijemci i drugi, čije matične zemlje imaju poveći broj zaraženih. Upečatljiv je ostao slučaj iz veljače 2020. g., kada su ukrajinski seljaci kamenovali autobus koji je dovozio njihove potencijalno zaražene sunarodnjake evakuirane iz kineskog Wuhana.

Ni u Hrvatskoj nisu rijetki medijski izvještaji o slučajevima podozrivog gledanja ili verbalnih napada na bolesne ili one za koje se samo sumnja da bi mogli biti zaraženi koronavirusom. Jednako je prije stotinjak godina epidemija izazivala zazor od skupina koje su smatrane rizičnima, pa su tako zagrebački fijakeristi odbijali prevoziti liječnike, kojih je ionako manjkalo zbog njihove mobilizacije za potrebe vojske.¹¹

Razni autori slažu se da je pandemija španjolske gripe ostavila utjecaj na cijelo 20. stoljeće: političke, ekonomske, socijalne i emocionalne. Kao pozitivnu posljedicu izdvojimo napredak u javnom zdravstvu i povećanu svijest o važnosti profesionalnog rada bolničkih sestara.

11

file:///C:/Users/ida.ETNO/Downloads/RZHP_38_12_HUTINEC_227_242%20(1).pdf

Karantene za potencijalno zaražene poznajemo još od vremena Dubrovačke Republike. No, ovaj oblik izolacije ljudi za koje se sumnja da su „opasni po okolinu“, prema tvrdnji britanske autorice L. Spinney,¹² upravo je za vrijeme španjolske gripe postao društveno opće prihvaćen, što je za negativnu posljedicu imalo olakšano otvaranje koncentracijskih logora u Drugom svjetskom ratu.

Za vidjeti je kakve će sve posljedice na budućnost imati današnja pandemija.

Slika 3. Natpis u dvorištu Američke mornarice 1918. god. (US National Archives)

¹² Laura Spinney: *Blijedi jahač – Kako je španjolska gripa 1918. g. promijenila svijet*, VBZ d.o.o., 2109.

Izvori:

https://hr.wikipedia.org/wiki/%C5%A0panjolska_gripa/ Pristup 1. 4. 2020.

<https://povijest.hr/drustvo/spanjolska-gripa-strahovita-epidemija-koja-je-odnijela-vise-zivota-od-prvog-svjetskog-rata/> Pristup 1. 4. 2020.

<https://www.mojevrijeme.hr/magazin/2018/06/prije-tocno-sto-godina-spanjolica-je-ubila-najmanje-50-milijuna-ljudi/> Pristup 5. 4. 2020.

<https://net.hr/danas/hrvatska/znanstvenik-rudan-virus-mutira-u-dva-smjera-i-to-nas-brine-povjesnicar-medicine-upozorava-neke-epidemije-isle-su-u-valovima/> Pristup 5. 4. 2020.

<https://makarska-danas.com/epidemija-gripe-1918-na-makarskom-primorju-novine-su-pisale-o-tragediji-obitelji-saula-zrtva-spanjolice-je-bio-i-nikola-alacevic-2/> Pristup 3. 4. 2020.

<https://www.glasistre.hr/znanost/tatjana-buklijas-covid-19-najopasniji-gdje-je-velika-gustoca-stanovnistva-628214/> Pristup 4. 4. 2020.

<https://slobodnadalmacija.hr/mozaik/zivot/spanjolska-gripa-je-uz-kugu-uzrokovala-najveci-pomor-ljudskog-roda-a-znanstvenici-kazu-da-bi-se-slicna-pandemija-mogla-ponoviti-evo-koliko-je-u-hrvatskoj-ljudi-umrlo-te-kobne-1918-godine-639501/> Pristup 3. 4. 2020.

<https://www.hztn.hr/glasilo/56/povijest-bolesti.html/> Pristup 3. 4. 2020.

<https://www.jutarnji.hr/life/zdravlje/prije-sto-godina-svijet-je-poharala-pandemija-spanjolske-gripe-nije-bila-postedena-ni-hrvatska-prvi-val-nije-bio-strasan-drugi-je-bio-katastrofalan/10117573/> Pristup 1. 4. 2020.

<https://net.hr/danas/svijet/gora-od-oba-svjetska-rata-zajedno-u-samo-tri-godine-spanjolska-je-gripa-ubila-100-milijuna-ljudi/> Pristup 3. 4. 2020.

<https://www.mvinfo.hr/knjiga/11000/u-sjeni-velikoga-rata-pandemija-spanjolske-gripe-1918-1919-u-sjevernoj-hrvatskoj/>
Pristup 5. 4. 2020.

file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/05_misur_251_268.pdf/
Pristup 1. 4. 2020.

<https://slobodnadalmacija.hr/sport/ostalo/nakon-prvog-svjetskog-rata-bjesnila-je-spanjolska-gripa-lige-i-mecevi-su-se-prekidali-a-od-posljedica-zaraze-umrli-su-brojini-sportasi-1013518/> Pristup 1. 4. 2020.

<https://magazin.hrt.hr/600300/znanost-i-tehnologija/citokinska-olujja-sudbonosna-pojava-u-teskim-slucajevima-covida-19/>
Pristup 5. 4. 2020.

file:///C:/Users/ida.ETNO/Downloads/RZHP_38_12_HUTINEC_27_242.pdf/ Pristup 3. 4. 2020.

YESTERDAY, TODAY...TOMORROW?
A GLIMPSE OF LIFE A HUNDRED YEARS AGO

(Summary)

In Croatian historiography very little space has been dedicated to the Spanish flu pandemic from the early 20th century. In addition, the article was written at home during a complete lockdown implemented because of the Covid-19 pandemic outbreak, so the professional literature was largely unavailable. The only support in writing this text were the data available on various websites and a few relevant articles published on Hrčak – the portal of Croatian scientific and professional articles. The result is the article emphasizing the differences observed and even more the similarities between these two pandemics, separated by a century.

An adapted version of the text was published in April 2020 on the Facebook pages of the Split Ethnographic Museum, which at that time was the only communication channel for addressing museum users.

Key word: Spanish flu